

КАПИТЕЛ 8 / CHAPTER 8¹⁸

THE FUNCTIONING OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN UKRAINE, THE CURRENT STATE AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT

DOI: 10.30890/2709-2313.2022-15-02-020

Вступ.

У тексті досліджено, що інститут підприємництва є одним із найбільш динамічних, оскільки його стан безпосередньо обумовлений змінами, які відбуваються у науково-технічній, економічній, політичній, соціальній сферах життя суспільства. Водночас рівень розвитку підприємницьких відносин суттєво впливає на інноваційність суспільства, екологію та соціальну складову.

Визначено, що мале та середнє підприємництво є інструментом прискорення економічного зростання як розвинутих країн, так і країн, що розвиваються, має позитивні зовнішні наслідки для економіки та соціальної вигоди та робить вагомий внесок у забезпечення соціальної стабільності, підвищення зайнятості населення та розвиток інноваційних технологій.

Доведено, що перспективи заходів підтримки малого та середнього підприємництва, потрібно спрямувати на: забезпечення доступу до фінансів; забезпечення доступу до ринків; створення інфраструктури розвитку малого та середнього підприємництва. Подальша розробка та реалізації регіональної (місцевої) програми розвитку малого та середнього підприємництва в свою чергу забезпечить середньостроковий вимір політики розвитку малого та середнього підприємництва та її успішну реалізацію на відповідній території.

Виявлено, що практична значимість результатів полягає у тому, що зважаючи на сьогodнішню активізацію державної підтримки підприємництва повинна бути диференційованою за розмірами підприємств. Це забезпечить економію коштів, спрямованих на забезпечення такої підтримки, підвищить її адресність, дієвість і послідовність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

В Україні мале та середнє підприємництво переживає вкрай складні часи, зумовлені як поглибленням проблем, характерних для даного сектору, так і виникненням нових загроз, викликаних поширенням пандемії коронавірусу та початком війни з російською федерацією. З огляду на зазначене, наразі вагомим значення набуває дослідження сучасного стану суб'єктів малого та середнього підприємництва, визначення ключових проблем і встановлення перспектив його сталого розвитку в сучасних умовах господарювання.

Виявлено особливості функціонування малого та середнього

¹⁸Authors: Nedilska Svitlana

підприємництва, а також його позитивні властивості, слабкі сторони та проаналізовано функціонування малого та середнього підприємництва з метою виявлення подальших тенденцій, перспектив і напрямів його розвитку є необхідним завданням, що відповідає потребам сьогодення і актуалізує дослідження у означеному напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мале та середнє підприємництво виконує низку важливих економічних цілей, а саме: розвиток економіки, розширення можливостей працевлаштування, прискорення розвитку науково-технічного потенціалу та сприяння конкуренції. Вагомий внесок у вивчення питань становлення та розвитку малого та середнього підприємництва в Україні зробили такі вітчизняні науковці, як: З. С. Варналій, І. А. Серова, В. Є. Воротін, В. М. Геєць, Є. А. Жаліло. Проблемні питання розвитку малого та середнього підприємництва на сучасному етапі висвітлюють І. Д. Самошкіна, О. П. Славкова, Л. І. Полятикіна, Н. Б. Ярошевич, С. В. Черкасова, Т. В. Калантай, Д. А. Ковалевич, В. С. Загорський, А. В. Ліпенцев, Р. І. Шевченко-Перепьолкіна, В. В. Волик, І. Є. Словська, С. Д. Лучик, Н. С. Ситник, К. Пайонк та ін. Однак умови функціонування малого та середнього підприємництва суттєво змінилися внаслідок військової агресії російської федерації, постпандемічної кризи після COVID-19, які негативно позначилися на діяльності підприємств малого і середнього підприємництва й змінили пріоритети його розвитку. Враховуючи теоретичну та прикладну значущість розв'язання цього питання, постає необхідність у його подальшому дослідженні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Полягає в узагальненні та аналізуванні ключових показників функціонування малого і середнього підприємництва та виявленні тенденцій його майбутнього розвитку, виходячи зі зміни сучасних умов господарювання, низка моментів теоретичного, методичного і практичного характеру залишається остаточно не вирішеною, дискусійною, вимагає уточнень і подальшого розвитку, що й обумовлює необхідність проведення даного наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В умовах глобалізаційної економіки переважна більшість малого та середнього підприємництва, які працюють у нестабільному соціально-економічному та політичному полі, демонструють суттєве зниження виробництва, надання послуг та виконання робіт, підприємства перебувають у вкрай складному становищі. У зв'язку з цим виникає гостра необхідність у пошуку нових форм господарювання, які є більш рентабельними та зможуть швидко з більшою ефективністю адаптуватися до викликів сьогодення, що дозволить забезпечити підприємствам стабільно отримувати прибуток та поступово підвищувати рівень конкурентоспроможності на ринку. У цьому контексті мале і середнє підприємництво є перспективною моделлю організації виробництва, оскільки саме він поєднує основні цінності власника з бізнес-

інтересами, забезпечує довіру партнерів у діловому полі, мінімізує затрати у певний проміжок часу та є швидкореагуючим на зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі діяльності підприємства, що є важелем мінімізації фінансових і економічних ризиків.

На жаль введення низки протиепідемічних заходів, спрямованих на боротьбу з пандемією COVID-19, а також повномасштабне військове вторгнення російської федерації у лютому 2022 року нанесли значні втрати українській економіці і безперечно стали викликом насамперед для малого та середнього підприємництва не лише в Україні, а й у світі.

Війна впливає і на можливість підприємництва повноцінно функціонувати. За результатами опитувань власників 46,8% підприємств повністю або майже повністю припинили роботу з 24.02.2022 року. За узагальненою самооцінкою власників, загальні втрати малого та середнього підприємництва за період війни сягнули 85 млрд. дол. США. (не враховуючи недоотриманих прибутків). Скорочення обсягів роботи привели і до скорочення працівників на підприємствах малого та середнього підприємництва в Україні. За результатами досліджень 20% персоналу були відправлені у відпустку, 27% працює на умовах скорочення зарплати і 20% було скорочено (понад 1 млн. осіб).

При визначенні ролі підприємництва в суспільстві важливо чітко розуміти його функцію, а саме: об'єктиву на різнопланову роль підприємництва в соціальному, політичному, екологічному і економічному житті суспільства.

Безумовно мале та середнє підприємництво є інструментом прискорення економічного зростання як розвинутих країн, так і країн, що розвиваються, має позитивні зовнішні наслідки для економіки та соціальної вигоди та робить вагомий внесок у забезпечення соціальної стабільності, підвищення зайнятості населення та розвиток інноваційних технологій. Незважаючи на те, що частка малого та середнього підприємництва у загальній кількості підприємств є достатньо високою як у країнах Європейського Союзу, так і в Україні.

Разом з тим мале та середнє підприємництво є основною складовою економіки України, яке виконує соціальну функцію, а саме – створення робочих місць для населення та професійне навчання. Малий бізнес – мобільний, швидко реагує на потреби і зміни ринку, є прибутковим, пропонує унікальні товари та послуги, також це створення нових робочих місць і є альтернатива найманій праці.

Характерними функціями для малого бізнесу за І. А. Серовою є економічна та соціальна. Основою економічної функції малого бізнесу є його інтегральна роль в ринковій економічній системі. Тоді як соціальна функція – це можливість для широких верств населення реалізувати свої організаторські, підприємницькі і творчі здібності, а також забезпечити себе роботою. Економічна функція проявляється через: мобілізацію фінансових і матеріальних ресурсів; забезпечення податкових надходжень; формування конкурентного середовища;

підвищення рівня використання місцевих ресурсів; – насичення ринку споживчими товарами і послугами; розвиток інновацій.

На соціальну функцію покладається роль: соціального захисту населення; забезпечення зайнятості; створення робочих місць; створення умов для набуття і закріплення професійних навичок; зменшення диспропорції в доходах різних соціальних груп; ріст доходів, заощаджень, капіталовкладень населення; задоволення споживчого попиту населення [11, с. 12].

Дослідниками у сфері малого та середнього підприємництва обґрунтовується ідея про те, що успіх малого та середнього бізнесу залежить від умов середовища, в якому діють підприємницькі структури та дають характеристику умовам середовища, що визначають ефективність діяльності бізнес-одиниць, (табл. 1).

Таблиця 1

Ключові фактори бізнес-середовища, які забезпечують функціонування малого та середнього підприємництва

Фактори бізнес-середовища	Характеристика
Економічні	Визначають специфіку використання ресурсів та підприємницької діяльності в економічному середовищі, виходячи з кон'юнктури ринку, рівня економічної свободи, доходів населення, податкової політики, конкурентного середовища тощо
Правові	Розкривають сутність законодавства, у сфері економічних відносин, що регулюють діяльність малого та середнього бізнесу та регулюючий вплив держави через нормативно-правову базу
Організаційні	Характеризують систему органів державної влади, які регулюють діяльність малого та середнього бізнесу та їх вплив на національну економіку
Соціально-культурні і демографічні	Характеризують специфіку формування потреб споживачів та їх попиту на товари і послуги, а також формування певного виду економічної культури в суспільстві
Технологічні	Визначають тип здійснення виробничого процесу на підприємствах і рівень застосування ними наукових досягнень та інновацій
Природно-організаційні	Дають уявлення про особливості природних та географічних умов, які впливають на рівень розвитку підприємницьких структур

Джерело: складено автором за даними [8, с. 354].

Сучасні умови складної соціально-економічної ситуації в країні значний вплив має комплексний механізм стабілізації та відновлення національної економіки щодо підприємництва (малого, середнього), тому його функціонування в Україні передбачає постійний систематичний пошук змін і використання можливостей.

Отже за результатами 2021 р. для країн Європейського Союзу прослідковувалися такі тенденції розвитку малого та середнього підприємництва: 99,8 % підприємств у сфері нефінансового бізнесу – це малі та середні підприємства; 65,0 % зайнятих саме у малому та середньому підприємстві.

За даними Державної служби статистики України наведемо дані щодо кількості суб'єктів господарювання (юридичних осіб) за розмірами (табл. 2).

Таблиця 2

Кількість суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємства, од. у 2011–2021 рр.

Роки	Кількість підприємств, од	У тому числі			
		Великі підприємства	Середні підприємства	Малі підприємства	Мікро підприємства
2011	375695	659	20753	354283	295815
2012	364935	698	20189	344048	286461
2013	393327	659	18859	373809	318477
2014	341001	497	15906	324598	278922
2015	343440	423	15203	327814	284241
2016	306369	383	14832	291154	247695
2017	338256	399	14937	322920	278102
2018	355877	446	16057	339374	292772
2019	380597	518	17751	362328	313380
2020	373822	512	17602	355708	307871
2021	370834	610	17502	352722	304650

Джерело: складено автором за даними [7].

Здійснений аналіз табл. 2, дає змогу дійти висновку, що частка великих підприємств в Україні у структурі незначна, відмічено скорочення кількості суб'єктів господарювання у 2011 році їх було 659 од. у 2021 році – 610 од., що на 49 од. менше. Середніх підприємств становить у 2011 році – 20753, а у 2021 році – 17502, що на 3251 од. менше. Малі підприємства становлять у 2011 році – 354283, у 2021 році – 352722 од., що на 1561 од. менше. Мікропідприємства – у 2011 році – 295815 од., а у 2021 році – 304650 од., тобто на 8835 од. збільшилося. Наявність такої кількості мікропідприємств свідчить про більшу гнучкість

мікробізнесу до диверсифікації в кризових умовах та в цілому відповідає рівневі розвинутих країн світу.

З метою оцінки рівня розвитку та інноваційного поступу малого та середнього підприємництва в Україні звичайно потрібно проаналізувати його місце в міжнародних рейтингах. Так, позиція України у міжнародних рейтингах свідчить про головні проблеми для малого та середнього підприємництва: У 2021 році Україна піднялась зі 134 на 127 місце у рейтингу економічної свободи. Загальна оцінка економічної свободи зросла – з 54,9 до 56,2 з можливих 100 балів.

Україна зайняла 64-те місце в рейтингу інвестиційної привабливості Doing business-2020, покращуючи позицію минулого року на 7 пунктів. У 2019 році Україна займала 71 місце у рейтингу Doing Business. За 2014-2018 роки Україна піднялась в рейтингу на 24 позиції [14].

Рейтинг економічної свободи, який відображає свободу підприємництва в країні. Україна у 2021 році піднялась зі 134 на 127 місце у рейтингу економічної свободи.

В Індексі сприйняття корупції Україна опустилася із 117 на 122 місце зі 180 можливих. Головна причина просідання балів полягає в тому, що багато важливих антикорупційних завдань на паузі або навіть регресують. Минулого року відбувалися неодноразові спроби повернути негативні практики, подібне може продовжитись у 2022 році.

У 2021 році Україна піднялась на 15 позицій у світовому рейтингу за значенням індексу соціального прогресу (Social Progress Index) і посіла 48 місце зі значенням індексу 75,78 серед 168 країн.

Те, що у роки пандемії Україна послідовно покращувала свої позиції в цьому глобальному рейтингу означає, що на основну частину нових викликів ми реагували правильно і змогли забезпечити стійкість розвитку соціальної сфери в цих умовах. Більше того, серед 15 країн зі схожим рівнем ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності Україна за результатами 2021 року посіла 1-ше місце за значенням цього індексу. Очевидно, що Україна піклується про людей краще за інші країни зі схожими економічними можливостями. Високе місце у рейтингу Україні забезпечили: результативна політика сприяння зайнятості вразливих груп, високе охоплення середньою освітою, доступний мобільний зв'язок та доступна електроенергія, низька смертність від забрудненої води та поганих санітарно-гігієнічних умов, забезпечення рівних можливостей для жінок та чоловіків брати участь у політичному житті, отримувати вищу освіту, захищати майнові права.

Україна, за попередніми підрахунками, може покращити свої позиції та піднятися на 10-20 сходинок в рейтингу Doing Business 2021 від Світового банку, який характеризує легкість ведення бізнесу в країні, для того, щоб ми дійсно на практиці отримали полегшення умов ведення малого та середнього

підприємництва [14].

Безперечно отримані результати свідчать про покращення позицій України в цих рейтингах, що в подальшому може сприяти поступальному розвитку та ефективності діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва. Таким чином головною метою розвитку малого та середнього підприємництва є створення сприятливих умов для ведення бізнесу, що дозволить розкрити потенціал сектора малого та середнього підприємництва у забезпеченні стійкого економічного і соціального розвитку України.

Навіть у військовий час Україна як самостійна, незалежна держава гарантує нині всім підприємцям (незалежно від вибраних ними організаційних форм підприємницької діяльності) рівні права і створює однакові можливості для функціонування, доступу до матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів за умови виконання робіт і поставок для державних потреб. Тому потрібно дотримуватися принципів, що в подальшому дадуть змогу визначати концептуальну основу та реалізацію політики на рівні як Європейського Союзу, так і країн-учасниць.

У результаті такі принципи є необхідними для створення рівних умов для малого та середнього підприємництва та покращення законодавчого й адміністративного середовища в Україні та на всій території Європейського Союзу: створити середовище, в якому підприємці та сімейні підприємства зможуть процвітати та в якому підприємницька діяльність заохочується та винагороджується; забезпечити можливість чесним підприємцям, які збанкрутіли, швидко отримати другий шанс; розробити правила відповідно до принципу «Спочатку думай про мале»; забезпечити реагування державних адміністративних органів на потреби малого та середнього підприємництва; адаптувати інструменти державної політики до потреб малого та середнього підприємництва: сприяти участі малому та середньому підприємстві у державних закупівлях і кращому використанню можливостей державної підтримки для підприємств малого та середнього підприємництва; покращити доступ малого та середнього підприємництва до фінансування та створити правове і бізнес-середовище, що є сприятливим для своєчасних оплат під час комерційних трансакцій; допомагати малому та середньому підприємстві краще користуватися можливостями, які пропонує єдиний європейський ринок; сприяти підвищенню кваліфікації малого та середнього підприємництва та поширенню всіх форм інновацій; надати малому та середньому підприємстві можливість перетворювати складні завдання, що їх ставить середовище, на можливості; заохочувати та підтримувати мале та середнє підприємництво у зростанні на зовнішніх ринках [3].

Безперечно війна призвела до величезних втрат в економіці країни. Майже 50% підприємств України не працюють, порушенні ланцюги постачання, більшість підприємств скоротили обсяги своєї діяльності, відбувається

скорочення заробітних плат працівників та їх звільнення, бюджет країни не отримує податки. З метою підтримки бізнесу, Уряд запровадив значні зміни в регуляторній та податковій політиці, надає фінансову підтримку бізнесу, впроваджує програми релокації та підтримує його експортний потенціал. Міжнародні програми розвитку впроваджують чисельні навчальні програми підтримки підприємців та виділяють гранти на підприємницьку діяльність.

Адаптація до війни малого та середнього підприємництва України відбувається швидко – третина підприємств вже має антикризові стратегії, а майже половина замислюється про це; збільшуються темпи реєстрації нових підприємств, відбувається швидкий перехід до впровадження експортних бізнес-стратегій (вже 43% малого та середнього підприємництва планують розвиток експорту).

Незважаючи на це, головними проблемами підприємництва в Україні залишаються:

- *доступність фінансів для відновлення і розвитку бізнесу.* За результатами досліджень потреби лише малого та середнього підприємництва оцінюються в 73 млрд. дол. США. А частка малого та середнього підприємництва, які знають або отримали підтримку від місцевих програм розвитку ОВА та/або громад незначна – 5,9%.

- *зруйнованість ланцюгів постачання, а також довга й дорога логістика* за результатами досліджень залишається для майже чверті підприємців основною проблемою. Налагодження нових ланцюгів постачання (особливо для релокованих підприємств) можливо за рахунок: здійснення постійного моніторингу бізнес-активності в регіоні, проведення маркетингових досліджень регіонального ринку (галузева, географічна сегментація), консультаційна підтримка у побудові нових ланцюгів постачання та логістики. Це допоможе збудувати нові ланцюги постачання, забезпечити вихід підприємств малого та середнього підприємництва на нові ринки.

- *відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів на внутрішньому ринку.* Наявність цієї проблеми вимагає від малого та середнього підприємництва перегляду бізнес-стратегії і орієнтуватись на експорт продукції і послуг. Багато країн світу і Європейського Союзу в умовах війни скасовують мита на українські товари, що допомагає українським підприємствам посилити свої позиції на міжнародних ринках.

Отже важливою складовою відновлення економічного розвитку повинно стати і сприяння створенню нових підприємств малого та середнього підприємництва.

Після закінчення війни активно розвиватимуться і потребуватимуть кадрів будівництво, сільське господарство, виробництво продуктів харчування, гуртова та роздрібна торгівля, логістика, виробництво хімічної продукції, електричного устаткування, меблів. Експерти сходяться на думці, що в рамках післявоєнного

відновлення варто робити акцент на створенні доданої вартості в добре розвинених галузях;

- громадяни, які мають статус *ВПО або українські біженці* в європейських країнах. Розвиток малого та середнього підприємництва може відіграти суттєву роль у забезпеченні зайнятості та генеруванні доходів. До того ж, як свідчить міжнародний досвід, надання грантів на відкриття власної справи є дієвим стимулом для повернення біженців.

Вирішення основних потреб тих, хто хоче започаткувати власну справу, вимагає поширення мережі програм або установ підтримки підприємництва. Це можуть бути Business HUBs, створені в регіонах, які прийняли найбільшу кількість переселенців. В програму їх роботи крім освітніх, інформаційних заходів потрібно обов'язково додати побудову мережі менторів і консультантів з питань підприємництва.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Наприкінці відзначимо, що перспективи заходів підтримки малого та середнього підприємництва, потрібно спрямувати на: забезпечення доступу до фінансів; забезпечення доступу до ринків; створення інфраструктури розвитку малого та середнього підприємництва. Очевидно, що в подальшому потрібно передбачити: розв'язання проблеми з ліквідністю малого та середнього підприємництва шляхом впровадження заходів, спрямованих на збереження робочих місць, спрощення доступу до фінансів та зменшення витрат бізнесу. Також з метою поліпшення доступу до фінансів передбачити створення та забезпечення ефективної діяльності фондів; розширення доступу до ринків шляхом залучення малого та середнього підприємництва до здійснення заходів із соціально-економічного розвитку окремих територій; проведення оптимізації регулювання та полегшення адміністративних процедур для малого та середнього підприємництва, що супроводжуватиметься створенням ефективної інфраструктури підтримки підприємництва.

Отже, подальша розробка та реалізації регіональної (місцевої) програми розвитку малого та середнього підприємництва в свою чергу забезпечить середньостроковий вимір політики розвитку малого та середнього підприємництва та її успішну реалізацію на відповідній території. Таким чином, конкурентні переваги сектора малого та середнього підприємництва в подальшому дадуть змогу у здатності малого та середнього підприємництва області, міста, ОТГ здійснювати певну економічну діяльність більш ефективно, порівняно з представниками бізнесу інших областей, міст, ОТГ. Конкурентні переваги можуть ґрунтуватися на особливостях сектора малого та середнього підприємництва і регіональних (місцевих) особливостях реалізації державної політики підтримки та розвитку підприємництва.